

ЛОКТЄВ

Вадим Михайлович — академік НАН України, голова Головної редакційної колегії «Великої української енциклопедії»

КИРИДОН

Алла Миколаївна — доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ПРО ПІДГОТОВКУ ВИДАННЯ БАГАТОТОМНОЇ «ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»

Стенограма співдоповіді на засіданні
Президії НАН України 8 червня 2022 року

У співдоповіді порушено важливі питання, пов'язані з підготовкою фундаментального загальнонаціонального видання — Великої української енциклопедії, особливо в умовах широкомасштабної агресії РФ проти України. Розглянуто найбільш вагомі здобутки у створенні портальної та друкованої версії ВУЕ. Обговорено поточні проблеми матеріального та науково-організаційного характеру.

Виступ академіка В.М. Локтева

Шановний Анатолію Глібовичу!

Шановні колеги!

Сьогодні ми вчергове обговорюємо питання, пов'язані з підготовкою і виданням «Великої української енциклопедії» (ВУЕ). Раніше ми регулярно заслуховували на засіданнях Президії НАН України проміжні звіти про нашу роботу, але через обмеження, пов'язані з пандемією COVID-19, в останні два роки сталася перерва. Тому ми поінформуємо вас про те, що вдалося зробити за цей період, і запропонуємо деякі зміни в організації нашої діяльності.

У 2013 р. мені випала велика честь очолити Головну редакційну колегію ВУЕ, і відтоді, особливо зважаючи на умови, в яких нам довелося працювати, на мою думку, зроблено досить багато. Як би це пафосно не звучало, але «Велика українська енциклопедія» — це дійсно статусне видання загальнонаціонального значення. Про державну вагу цього проекту свідчить те, що на його виконання було спрямовано два укази Президента України: перший — від 02.01.2013 започаткував підготовку та видання ВУЕ, другий — від 12.01.2015 визначив підготовку багатотомного видання в електронному та паперовому вигляді, що кардинально змінило принципи нашої роботи. Річ у тім, що

енциклопедії зазвичай готують в абетковому порядку, а ми з 2015 р. почали, так би мовити, фронтальне наповнення контенту з широким функціональним застосуванням інтерактивних та мультимедійних засобів, елементів навігації, гіпертексту й пошуку. У процесі роботи над електронною версією ВУЕ (e-ВУЕ) сформовано алгоритм наповнення порталу, відпрацьовано теоретико-методологічні принципи функціонування навігаційної системи та пошукового сервісу, підготовлено контент для сучасного мультимедійного та ілюстративного наповнення, на постійній основі здійснюється науково-редакційна підготовка та розміщення статей, оновлюється базова версія реєстру гасел Словника ВУЕ.

Згідно з президентськими указами, основну роботу зі створення енциклопедії проводить Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», яка по суті є правонаступницею видавництва, що свого часу під керівництвом Миколи Платоновича Бажана видавало «Українську радянську енциклопедію». При цьому на Національну академію наук України покладено функцію науково-методичного супроводу цього енциклопедичного проекту, але однозначного тлумачення, які саме завдання має виконувати Академія, немає. Про роботу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», яке працює настільки успішно, наскільки це можливо в нинішніх умовах, розповість її директорка у другій частині співдоповіді, а я хотів би привернути вашу увагу до питання, яке стосується ролі Академії у створенні ВУЕ.

На мою думку, під науково-методичним супроводом Академії мається на увазі контроль за якістю матеріалів, їх об'єктивністю та відповідністю сучасним науковим знанням, а також залучення співробітників НАН України до написання статей, рецензування матеріалів, надання консультацій. І з цим у нас є проблеми. З усіх установ Академії, до яких звертаються співробітники видавництва, лише 10–15 % реагують адекватно і надають усю необхідну допомогу, решта — зазвичай ігнорують такі запити. Навіть у разі згоди на співпрацю експертна оцінка статей до ВУЕ дуже часто здійснюється

в неналежні строки. Отже, можна зробити висновок, що мотивація співробітників академічних установ до участі у реалізації цього надважливого енциклопедичного проекту є дуже низькою, і з цим потрібно щось робити.

Крім того, з метою вдосконалення організаційних засад процесу підготовки ВУЕ ми пропонуємо ліквідувати Науково-редакційну раду «Великої української енциклопедії», натомість розширити функції та оптимізувати склад Головної редакційної колегії ВУЕ. Це пов'язано з тим, що попри сподівання на підвищення статусності проекту і сприяння з боку Науково-редакційної ради, до складу якої входять близько 40 керівників міністерств та відомств, народних депутатів та інших впливових осіб нашої держави, її жодного разу не вдалося зібрати. Тому ми просимо підтримати цю пропозицію і оновити склад Головної редакційної колегії ВУЕ, а також для забезпечення можливості оперативного вирішення нагальних питань передбачити створення Бюро Редколегії.

Дякую за увагу!

Виступ доктора історичних наук А.М. Киридон

Високоповажний пане президенте Академії!
Високоповажний науковий соборе!

Дякуємо за внесення питання про підготовку «Великої української енциклопедії» до порядку денного засідання Президії НАН України (зазначимо, що в попередні роки вже було ухвалено кілька важливих рішень з цього питання).

Парадоксально, але «Велика українська енциклопедія» — дитя війни. Державну наукову установу «Енциклопедичне видавництво» було створено у жовтні 2013 р., у листопаді почалася Революція Гідності, а 2014 р. — війна. Тоді лише зароджувалося розуміння того, що «Велика українська енциклопедія» є важливим сегментом національної безпеки нашої держави. За характером інформації ВУЕ — універсальна енциклопедія, яка формує об'єктивний погляд на різноманітні питання історії, політики, економіки, мистецтва та культури, а також

персоналії, що визначили цивілізаційний розвиток та європейський вектор поступу України. При цьому «Велика українська енциклопедія» робить внесок у формування й поширення мовленнєвої культури. Це інноваційне україноцентричне енциклопедичне джерело інформації про Україну та світ сприяє підвищенню освіченості населення та утвердженню націєцентричної світоглядної парадигми. До універсальних енциклопедій як до авторитетного джерела за довідкою звертаються найширші кола читачів.

Універсальна енциклопедія є виявом духовної зрілості нації, своєрідним підсумком її цивілізаційного розвитку впродовж століть, одним із провідних ретрансляторів національної ідеї та національної культури. Сьогодні, коли весь світ заговорив про Україну, постає надзавдання: продемонструвати не лише військову міць і незламність духу, а й інтелектуальну потугу України. Розглядаємо підготовку «Великої української енциклопедії» як практичне втілення національної ідеї і підтвердження інтелектуальної спроможності держави Україна.

Звісно, в Україні є багато енциклопедій, і можна лише подякувати тим, хто творив «Енциклопедію історії України», «Енциклопедію сучасної України», різноманітні галузеві енциклопедичні видання тощо. Це велика і дуже потрібна робота. Водночас усе рельєфніше увиразнюється потреба підготовки саме україномовної універсальної енциклопедії незалежної України.

Не хотілося б згадувати державу-агресора, але там чітко усвідомили значущість інформаційного фронту, одним зі складників якого є царина енциклопедистики. Підтвердженням цього є створення «Большой российской энциклопедии» (відповідно до Указу Президента РФ від 2003 р.). За 15 років було видано 35 томів. Презентуючи завершений проєкт, голова науково-редакційної ради академік РАН Юрій Осипов зазначив: «Не кожній державі по плечу державною мовою створити таку енциклопедію. Ми зайняли своє законне місце в елітному клубі унікальних універсальних енциклопедій...». Хіба ж ми не здатні україн-

ською мовою, квітуною і солов'їною, створити національну універсальну енциклопедію?! Безперечно, можемо! Але для цього потрібна активна долученість академічної потуги НАН України.

Відповідно до Указів Президента України, реалізацію проєкту покладено на Державну наукову установу «Енциклопедичне видавництво». Установа підпорядкована Державному комітету телебачення і радіомовлення України, а рік тому дещо ускладнилася структура підпорядкування (розпорядником першого рівня є Міністерство культури та інформаційної політики України). Реально підготовкою ВУЕ займається практично лише колектив установи (хоча в президентському указі йдеться і про НАН України). У складі Головної редакційної колегії є лише два співробітники Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», решта — представники Академії. Прочитую слова президента НАН України академіка А.Г. Загороднього: «Національна академія наук України — найвища наукова самоврядна організація України і є найбільшим центром наукових досліджень у нашій державі». Постає логічне питання: хіба ми не спроможні з такою інтелектуальною потугою реалізувати підготовку «Великої української енциклопедії»?!

Проєкт розвивається на трьох взаємопов'язаних платформах:

- друковане багатотомне видання ВУЕ;
- портальна версія — е-ВУЕ;
- інформаційні сторінки у соціальних мережах Facebook, Telegram та на відеохостингу YouTube.

У творенні енциклопедії виокремлюються кілька груп питань:

- інституційні — пов'язані з функціонуванням установи, кадровим потенціалом, фінансуванням тощо;
- процесуальні — пов'язані з підготовкою видання, організацією роботи/процесу/«кухні» творення енциклопедії;
- змістові — характер наповнення реєстру, контингент авторів, зміст статей тощо.

Попри всі складнощі об'єктивного характеру (зв'язано також на пандемію COVID-19

та запроваджений воєнний стан), за час роботи колективу установи над створенням ВУЕ є певні здобутки. У 2016 р. вийшов друком 1-й том, і на початку 2017 р. ми презентували його на засіданні Президії НАН України. 2020 р. видруковано презентаційні примірники перших трьох томів ВУЕ в оновленому дизайні. Минулого року до 30-річчя Незалежності України колектив нашої установи підготував ґрунтовне довідкове видання «Україна: 30 років незалежності. Стислий довідник». Його створено як том ВУЕ (фактично це заготовка для окремого тому «Україна»). Маємо пропозицію здійснити його переклад англійською. Сьогодні значно зріс інтерес до України (історії, культури, процесів державотворення тощо), майже щодня Київ відвідують поважні закордонні делегації. Видається, що англomовне видання довідника було б надзвичайно корисним. Звісно, для міжнародної спільноти довідник потрібно дещо адаптувати, щось скоротити, щось, навпаки, розширити, необхідно додати розділ про широкомасштабну агресію РФ проти України (оскільки видання підготовлено в липні 2021 р.). Проте для створення й тиражування перекладного видання потрібне фінансування.

Робота над підготовкою енциклопедії дійсно багатоаспектна. Так, складниками цієї роботи є: вивчення енциклопедійної історії, відпрацювання інструментарію, підготовка базового словника та тематичних реєстрів гасел, вироблення критеріїв добору гасел, опрацювання біфуркаційних гасел, осмислення логіки подання багатозначних термінів, маркування відсильних гасел, редиректи тощо. Тобто передусім ідеться про організаційно-підготовчу роботу, що створює стартові сходинки для опрацювання статей і наповнення контенту. Принагідно зазначимо: з огляду на російсько-українську війну гостро постало питання критеріїв добору гасел, особливо щодо персоналій. Це питання стосується не лише створення енциклопедії, вочевидь воно постане і перед академічними інституціями, а також перед МОН України при затвердженні шкільних та університетських програм тощо.

Важливим сегментом нашої діяльності є робота над онлайнвою версією е-ВУЕ (<https://vue.gov.ua/>): створення навігаційної системи та пошукового сервісу, фронтальне наповнення контенту з широким функціональним застосуванням інтерактивних та мультимедійних засобів, елементів навігації, гіпертексту й пошуку. У напрямі розроблення порталу е-ВУЕ Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» співпрацює з Інститутом програмних систем НАН України, хоча хотілося б активнішої взаємодії та більшої результативності цієї співпраці.

Один з найскладніших етапів підготовки контенту — пошук автора і замовлення статей. Модератор напряму намагається знайти авторів, які працюють у конкретній сфері, здійснює моніторинг досліджень, замовляє статті тощо. Після надходження статті модератор проводить її первинну обробку, і далі з текстом працюють редактор, етимолог, бібліограф, художній редактор та інші фахівці. Робота з авторськими текстами складна і відповідальна. Тексти в універсальній енциклопедії мають бути підготовлені за єдиними схемами, розробленими відповідно до видової характеристики та обсягу статті. На жаль, автори статей до ВУЕ часто не дотримуються енциклопедійного стилю, подають просто скорочені варіанти своїх публікацій, призначених для періодичних наукових видань, тощо. Співробітники установи напрацювали робочий інструментарій: розроблено методичні рекомендації для авторів та редакторів з підготовки, редагування та оформлення статей (як для друкованої, так і для електронної версій ВУЕ), щороку готуються тематичні реєстри гасел за різними науковими напрямками (станом на 2022 р. їх видано 15 за окремими напрямками).

Зауважимо, що авторські матеріали надходять різної якості. Певний період (2015—2016 рр.) працювали експертні групи, до складу яких входили співробітники НАН України, але поступово їхня робота сходила нанівець і врешті-решт зовсім припинилася (фактично ці групи існують «на папері», але реально не діють). Коли ми звертаємося до директорів ака-

демічних інститутів щодо підготовки статей для ВУЕ чи виконання експертних функцій, здебільшого отримуємо відповіді, що ця діяльність не входить до планових наукових тем їхніх установ.

Загалом основу авторського колективу ВУЕ становлять працівники закладів вищої освіти, а не академічних установ. Станом на червень 2022 р. розіслано понад 200 листів до закладів вищої освіти з пропозицією співпраці, і вже маємо відгуки.

Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» виступає організатором і співорганізатором наукових конференцій, круглих столів, семінарів. Щороку установа проводить наукову конференцію з питань енциклопедистики. Вважаємо справжнім надбанням підготовлені монографії та збірники матеріалів, присвячені дослідженням з історії та методології енциклопедистики. Все це формує інструментарій енциклопедистики. Відтак, складання реєстрів, видання монографій, апробація результатів досліджень — це особливо вагомий сегмент підготовки енциклопедії з огляду на нерозробленість теоретико-методологічних засад цієї царини.

Важливим елементом нашої роботи є також популяризація ВУЕ. З цією метою ми створили власний телеграм-канал і сторінку у Фейсбуці, які постійно наповнюємо актуальною інформацією.

З початком широкомасштабної війни колектив установи швидко мобілізувався. Хочу подякувати всім співробітникам за те, що вже на другий-третій день після вторгнення ми почали налагоджувати роботу в нових умовах. Уже 26 лютого актуалізовано дизайн порталу e-ВУЕ, з'явився щоденно оновлюваний рухомий рядок з актуальною інформацією про події. Вважаючи, що кожен з нас повинен докласти всіх зусиль для протидії агресору, ми по-новому розгорнули діяльність на нашому фронті — інформаційному: колектив установи щодня наповнює рубрику «Актуально» гаслами, які відповідають викликам, що постали перед нашою країною; започатковано нові рубрики «Герої України в російсько-україн-

ській війні» та «Міста-герої України». Пошук інформації про героїв України — робота дуже кропітка, відомостей у відкритому доступі обмаль, тому ми листуємося з родичами героїв, представниками відповідних органів місцевої влади, з'ясовуємо необхідну інформацію.

Звісно, подієва актуалізація дещо уповільнила наповнення в абетковому порядку друкованої версії ВУЕ, але водночас каталізувала розвиток портальної версії. Зауважимо, що, попри воєнний стан у країні, активні бойові дії в окремих регіонах, тимчасову окупацію деяких населених пунктів (що ускладнює доступ до Інтернету), відвідуваність порталу e-ВУЕ лише зростає. Це свідчить про затребуваність енциклопедії в умовах війни і надихає нас працювати ще інтенсивніше. Багато авторів відгукнулися також на наше прохання щодо підготовки статей, перегляду реєстру гасел, актуалізації вже наданих матеріалів тощо.

Проблемними є питання слабкої заангажованості працівників академічних установ до підготовки «Великої української енциклопедії», відсутності мотиваційного складника для авторів статей. Залишаються нерозв'язаними проблеми науково-організаційного та матеріального характеру (невідповідність обсягу фінансування реальним потребам, низький рівень посадових окладів працівників тощо), дається взнаки відсутність належного сучасного серверного обладнання, що унеможливорює підтримку безперебійного функціонування порталу e-ВУЕ, тощо.

Тепер щодо наших пропозицій. Ми підтримуємо висловлену академіком В.М. Локтевим пропозицію щодо ліквідації Науково-редакційної ради «Великої української енциклопедії» та розширення функцій Головної редакційної колегії ВУЕ.

Звертаємося також до Президії НАН України з проханням визнати участь у підготовці ВУЕ одним із пріоритетних напрямів наукової діяльності установ НАН України, активізувати роботу структурних підрозділів Академії з підготовки «Великої української енциклопедії», враховувати відомості про написання статей до ВУЕ в індивідуальних річних звітах

працівників, при затвердженні наукових тем частину напрацювань представляти у вигляді енциклопедичних статей. Гадаю, такий підхід сприяв би підвищенню якості ВУЕ і піднесенню авторитету самої Академії. Водночас ми готові спільно розглянути й обговорити пропозиції відділень НАН України щодо механізмів співпраці з академічними установами задля активізації роботи над створенням проєкту державної ваги — «Великої української енциклопедії». Нагальною є також потреба в оновленні складу робочих груп з опрацювання матеріалів ВУЕ та активізації роботи експертних груп НАН України.

Всебічна й неупереджена змістова підготовка контенту ВУЕ, глибоке осмислення й переосмислення з сучасного погляду національної історії, державотворення, суспільно-політичних процесів, культури, літератури, мистецтва тощо нагально потребує якнайширшого залучення і системної підтримки з боку академічної та освітнянської наукових спільнот.

Крім того, з метою оптимізації організаційних засад процесу підготовки е-ВУЕ просимо Інститут програмних систем НАН України активізувати роботу щодо впровадження семантичного пошуку на порталі е-ВУЕ; спіль-

но з Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво» створити комплексну систему інформаційної безпеки порталу е-ВУЕ, що ґрунтується на впровадженні програмних і апаратних рішень, резервного копіювання та організаційних заходів, спрямованих на протидію кіберзагрозам.

Просимо НАН України підтримати ініціативу Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» щодо видання англійською мовою довідника «Україна: 30 років Незалежності» та взяти участь у його підготовці.

Війна лише увиразнила твердження, до якого яку ми постійно апелюємо: «Велика українська енциклопедія» є важливим складником національної безпеки нашої держави. З огляду на складність ситуації в умовах повномасштабної російської агресії та потужної інформаційної війни підготовка високоінтелектуального інформаційного продукту, яким бачиться ВУЕ, потребує особливої уваги не лише з метою надання рішучої відсічі ворогу, а й задля гідної репрезентації України у світі.

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

Vadym M. Loktev

Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0673-4174>

Alla M. Kyrydon

State Research Institution “Encyclopedia Press”, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4375-5350>

ABOUT EDITING THE MULTI-VOLUME “GREAT UKRAINIAN ENCYCLOPEDIA”

Transcript of co-report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, June 8, 2022

The co-report raises important issues related to the preparation of a fundamental national publication — the Great Ukrainian Encyclopedia, especially in the context of the Russian Federation’s large-scale aggression against Ukraine. The most important achievements in the creation of the portal and printed versions of Encyclopedia are considered. Current problems of material and scientific-organizational nature are discussed.